

ՉԱՐԼԶ ԴԻԿԵՆԶԻ

ԾՆՆԴԵԱՆ ԱՐՁԱԿ ԵՐԳԵՐԻՑ

Թարգմանեց բնագրից Մխիթար Տէր-Անդրէասեանց

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գլուխ Ա. Մատչի Ուրուականը.
Գլուխ Բ. Երեք Ոգիններից Առաջինը.
Գլուխ Գ. Երեք Ոգիններից Երկրորդը.
Գլուխ Դ. Երեք Ոգիններից Վերջինը.
Գլուխ Ե. Վերջաբան.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Այս Ոգնուէր գրքոյկում աշխատել եմ յարուցանել մի Գաղափարի Ոգի,
որ ոչ ընթերցողներէս քէֆը կը փշացնի, ոչ նրանց տօնական տրամադրութիւ-
նը կը խանգարի, ոչ էլ կը վրդովի նրանց ինձ դէմ կամ որեւէ մէկի դէմ: Ե-
րանի հաճելի լինի նրա այցը ամենքին և ոչոք չհալածի նրան:

Գլուխ Ա.

ՄԱՌ-ԼԷՅԻ ՈՒՐՈՒՍԱԿԱՆԸ

Սկսենք նրանից, որ Մառլէյը մեռած էր: Այդ անկասկած է: Նրա թաղման արձանագրութիւնը ստորագրել էին քահանան, թաղապետը, կապալառուն *) և գլխաւոր սգուորը: Ինքը Սկոուշն էր ստորագրել: Նրա անունը գին էր տալիս բորսայում ամենմի թղթի, որի վրայ նա դրած էր լինում իր ձեռքը: Եւ այդպէս ուրեմն ծեր Մառլէյը մեռած էր:

Գիտէ՞ր արդեօք Սկոուշը, որ նա մեռած է: Անկասկած գիտէր: Ի՞նչպէս կարող էր չգիտենալ: Զգիտեմ՝ քանի՜-քանի տարուայ ընկերներ էին Սկոուշն ու նա: Սկոուշն էր նրա միակ կտակակատարը, նրա միակ կառավարիչը, միակ յաջորդը, միակ կենդանի մնացած ժառանգը, միակ բարեկամը և միակ սրգուորը: Սակայն հէնց Սկոուշն էլ այնքան սարսափահար չէր եղել տխուր դէպքից, որ չկարողանար հէնց թաղման օրը սքանչելի գործեր անել. և իսկապէս նա այդ օրը յաւերժացրեց մի անպայման շահաւէտ գործով:

Մառլէյի թաղման յիշատակութիւնը յետ է տանում ինձ կրկին պատմութեանս սկիզբը: Կասկած չկայ որ Մառլէյը մեռած էր: Այդ պէտք է լաւ ըմբռնել, այլապէս զարմանալու բան չէք գտնի յետագայ պատմութեանս մէջ, եթէ մենք համոզուած չլինենք, որ Համլետի հայրը մեռած է եղել զեռ ներկայացման սկզբից առաջ, ապա մի գիշեր տեսնելով նրան արեւելեան քամու գիմաց թափառելիս իր սեփական պարիսպների վրայ՝ աւելի չէինք զարմանալ, քան եթէ նրա փոխարէն մի ուրիշ միջին հասակի պարոն լինէր անզգուշարար պտտում քամի տեղում, մի բոպէ հէնց ասենք՝ սուրբ Պօղոսի գերեզմանատանը—«Իր որդու թոյլ միտքը ապշեցնելու նպատակով»:

Ծեր Մառլէյի անունը երբէք չլնջեց Սկոուշը: Ամբողջ տարիներ պահեստի դրան ճակատին մնաց նոյն «Սկոուշ ու Մառլէյ»-ը: Առևտրական տունը յայտնի էր իբրեւ «Սկոուշ ու Մառլէյ»: Գործին անտեղեակները Սկոուշին երբեմն Սկոուշ էին անուանում, երբեմն—Մառլէյ, և նա երկու դէպքումն էլ պատասխանում էր: Միևնոյն բանն էր նրա համար:

*) Լոնդոնում առհասարակ թաղումը կաղալով է տրւում:

Օ՛ր, նոյնիսկ քարից իւղ կը հանէր նա իր ամուր ձեռնիքով: Յափշտակող, գոփող ու ագահ էր քաֆթառը: Պիտը ու անխնայ՝ ինչպէս կայծաքար, որից սակայն ոչ մի պողպատ աղ-նիւ կրակ չի հանել երբէք: Ծածկուող, ինքնազուսպ ու մենա-կեաց—ինչպէս ոստրէ: Ներքին սառնութիւնը սառցնում էր նրա հիւծուած դիմադծերը, չորացնում նրա սուր քիթը, կնճը-ռոտում երեսը, շղթայում քայլուածքը, կարմրացնում աչքերը, կապտացնում նուրբ շրթունքն ու անախորժ սուր շեշտ տալիս նրա դիւ ձայնին: Յուրտ եղեամ էր նստել նրա գլխին, յօնքե-քին ու անթրաշ ծնօտին: Իր անձին յատուկ սառնամանիքը աւարածում էր ամենուրեք և ամեն ժամանակ, տօներին յառցը-նում էր գրասենեակը և այդ սառոյցը չէր հալեցնում ոչ մի աստիճան—նոյնիսկ ծննդեան տօնին:

Արտաքին տօթն ու ցուրտը ոչ մի ազդեցութիւն չէր ա-նում Սկուռլի վրայ: Ոչ տօթից խաշուողն էր նա, ոչ էլ ցրտից առչողը: Քամին նրա պէս կոպիտ չի փչում երբէք, ձիւնը նրա նման անյողդողդ չի դիմում իր նպատակին, ոչ էլ անձրևն է նրա նման անխնայ մտրակում խնդրողին: Ամենավատ եղա-նակն անգամ չէր կարող մրցել նրա հետ:

Ամենասաստիկ անձրևը, ձիւնն ու կարկուտը կարող են պարծենալ սակայն այն առաւելութեամբ, որ շատ անգամ նը-քանք խնայող են լինում, իսկ Սկուռլը—երբէք, երբէք մէկը չկանգնեցրեց նրան փողոցում ուրախ-ուրախ ասելու. «Ի՞նչպէս ես, սիրելի Սկուռլ, քո հոգալու իմ տեսութեանը»: Ո՛չ մի մուրացկան ձեռք չէր մեկնում նրան, ոչ մի երեսայ չէր հար-ցնում նրանից, թէ որ ժամն է, Սկուռլի ամբողջ կեանքում ոչ մի մարդ կամ կին չհարցրեց նրանից այս կամ այն տեղի ճա-նապարհը: Նոյնիսկ կոյր մուրացկաններին առաջնորդող շնե-քը *) կարծես ճանաչում լինէին նրան. նրա մօտենալը նկա-տելիս՝ աշխատում էին իրանց տէրերին առաջնորդել մի դռան քամակ, կամ մի բակ և ապա պոչերն էին շարժում, կարծես զգում լինէին ասել. «Վատ աչքը, կոյր տէրս, կուրութիւնից էլ վատթար է»: Բայց Սկուռլին ինչ փոյթ: Հէնց այդ էր նրա արտի ուզածն էլ: Ամբողջ կեանքը իր էլը քշել՝ ոչ մի ուշա-գրութիւն չդարձնելով շրջապատող խուռն բազմութեան վրայ, հեռու մնալ ամեն մի մարդկային զգազմունքից, — անա թէ ինչն էր Սկուռլի սիրածը:

Տարուայ լաւագոյն օրերից մի ամենալաւ օր—Ծննդեան

*) Լոնդոնում կոյր մուրացկանները սովորեցրած շներ են ունենում:
Ն. Թ.

Թաթախման օրը—ծեր Սկուռը զբաղուած՝ նստած էր իր գըրասենեակում: Ցուրտ, սառնամանիք ու վատ եղանակ էր, այն էլ մռայլ Դուրսը, բակում մարդիկ փռնչալով գնում-գալիս էին՝ ձեռները տրորելով ու ոտները սալայատակի քարերին տալով տաքացնելու նպատակով. այդ բոլորը հասնում էր նրա ականջին: «Միտի»-ի*) ժամացոյցը նոր էր երեքը խփել, բայց արդէն բոլորովին մութն էր (հէնց ցերեկն էլ ասնք այնքան էլ լոյս չէր), և հարեան գրասենեակներէ պատուհաններից ճըրագի լոյսը կարմիր բծերի էր նմանում թանձր, մոխրագոյն օդի միջով: Ամենմի ճեղքից ու բանալիի ծակից մառախուղը ներս էր հոսում, իսկ դրսում այն աստիճան թանձր էր, որ չնայելով բակի նեղութեանը, դիմացի տները հազիւ էին նըմարում: Տեսնելով մռայլ ամպի խտանալն ու ամենինչ ծածկելը, կարելի էր ենթադրել, թէ բնութիւնը մեծ եփ ու թուխք վրայ է:

Դրասենեակի դուռը բաց էր պահում Սկուռը, որպէսզի կարողանայ աչքը գրագրի վրայ պահել, որը՝ դիմացի տակառանման փոքրիկ ու մռայլ խուցում նստակներ էր արտագըրում: Սկուռի վառարանում շատ քիչ կրակ կար. գրագրի վառարանի կրակը նրանից էլ պակաս լինելով՝ մի հատ ածուխ նել, որովհետեւ Սկուռը իր սեփական սենեակումն էր պահում ածխի արկղը. և ամեն անգամ հէնց որ գրագիրը թիակը ձեռքին ներս էր մտնում, իսկոյն տէրը յիշեցնում էր, որ երևի ստիպուած կը լինի բաժանուել նրանից: Այդ պատճառով գըրագիրը վիզը փաթաթեց իր սպիտակ շալովն ու սկսեց ճրագի բոցովը տաքանալ. բայց որովհետեւ խեղճը զուրկ էր ուժեղ երևակայութիւնից, այդ էլ չաջողուեց:

—«Ուրախ Ծնունդ, քեռի, Աստուած օրհնի քեզ», գոչեց մի ուրախ ձայն: Այդ Սկուռի քրոջ որդու ձայնն էր. նա այնպիսի արագութեամբ փաթաթուեց քեռու վզովը, որ հէնց դըրանից միայն իմացաւ նրա գալը:

«Փճհ, ասաց Սկուռը, դատարկ բան»: Այնքան տաքացել էր ցուրտ ու մռայլ փողոցներով վազելիս Սկուռի քրոջ որդին, որ կարծես կրակ լինէր. նրա երեսը կարմիր ու գեղեցիկ էր, աչքերը փայլուն, իսկ քթի ծակերից գոլորշի էր փչում: «Ծնունդն է դատարկ բան, քեռի», ասաց Սկուռի քրոջ որդին:—«Ես հաւատացած եմ, որ հանաք ես անում:

*) Լոնդոնի կենտրոնական մասն է:

—«Երբէք,—ասաց Սկոուշը.—ուրախ Ծնունդ... Ի՞նչ իրա-
ւունքով ես ուրախութիւն անում դու այդ աղքատ տեղովդ»:

—«Եթէ այդպէս է», ուրախ-ուրախ պատասխանեց երի-
տասարդը. «Ի՞նչ իրաւունք ունեւ դժու տխուր լինելու. ի՞նչ
հիմք ունեւ դու քիթդ կախելու հարուստ տեղովդ»:

Սկոուշը «փահ»ից լաւ պատասխան չգտնելով՝ դարձեալ
նոյն բացադանչութիւնն արձակեց և աւելացրեց. «Դատարկ բան»:

—«Հակառակ մի լինիր, քեռի», ասաց քրոջ որդին:

—«Բա էլ ի՞նչ կարող եմ անել», պատասխանեց քեռին,
«Երբ որ քեզ պէս յիմարների աշխարհումն եմ ապրում: Տես
հլա, ուրախ Ծնունդ: Դուրս կորիր քո ուրախ Ծնունդդ: Էլ
ուրիշ ի՞նչ մի բան է քեզ համար Ծնունդը, եթէ ոչ հաշիւնե-
քով փող վճարելու ժամանակ, երբ որ գրպանումդ մի գոռ էլ
չկայ, մի ժամանակ՝ երբ տեսնում ես, որ մի տարի էլ անցաւ,
բայց խելքդ մի մազաչափ էլ չաւելացաւ, մի ժամանակ՝ երբ
հաշուեգրքերիդ գումարները տալով՝ նկատում ես, որ ամեն
քանում տարին տասներկու ամիս շարունակ չլաւ ես ունեցել:
Եթէ կարողանայի ուղածս անել», ասաց Սկոուշը զայրացած,
«ամեն մի յիմարի, որ «ուրախ Ծնունդը» բերնին պարապ
շրջում է, կ'եփէի իր սեփական պուդրինդի հետ միասին և սո-
նածառի սուր ծայրը սիրտը խրելով՝ շանսատակ կ'անէի: Այո,
այդպէս կ'անէի»:

—«Բեռի», գոչեց քրոջ որդին:

—«Տղա»,—պատասխանեց քեռին լրջօրէն. «դու քո ուղա-
ծիդ պէս տօնիր Ծնունդը և թող որ ես էլ իմ ուղածիս պէս
տօնեմ»:

—«Տօնեմ», կրկնեց Սկոուշի քրոջ որդին. «Ախր դու չես
տօնում»:

—«Դէ, ուրեմն ձեռք քաշիր ինձնից», ասաց Սկոուշը:
«Թող քեզ անի իր լաւութիւնը այդ Ծնունդը. հօ միշտ էլ
քեզ շատ է լաւութիւն արել»:

—«Շատ բան կայ, որոնցից ես կարող էի օգուտ քաղել,
գաւկայն համարձակուում եմ ասել, որ երբէք չեմ օգտուել», պա-
տասխանեց քրոջ որդին: «Ծնունդն էլ նրանցից մէկը: Բայց
Ծննդեան մասին ես միշտ միեւնոյն կարծիքին եմ եղել, թէ դա
անկասկած մի լաւ, բարի տօն է, որ կայ. դեռ մի կողմը թո-
ղած այն յարգանքը, որ վայել է տօնիս սուրբ անուան և ծագ-
մանը (եթէ միայն կարելի է նրա վերաբերեալ որևէ բա-
նը մի կողմը դնել)—մի բարի, երկայնամիտ, ողորմած, ախոր-
ժելի օր. օրացոյցի միակ օրը ամբողջ տարուայ իմ գիտեցած
օրերիցս, երբ մարդ թէ կ'ին կարծես միահամուռ համաձայնու-

Թեամբ ազատ բաց են անում իրանց փակ սրտերը և մտածում են իրանցից պակասաւոր մարդկանց մասին, իբրեւ իրանց իսկական ընկերներին, որոնց հետ միասին պիտի գնան գերեզման. հէ թէ դրանք մի այլ ցեղի պատկանող էակներ են, որ մի ուրիշ ճանապարհով պիտի գնան: Հետեապէս՝ թէպէտ Ծընունդը երբէք իմ գրպանս ոչ մի կտոր ոսկի կամ արծաթ չի գցել, ես հաւատում եմ, քեռի, որ նա ինձ լաւութիւն արել է և անելու էլ է դեռ. և ես ասում եմ, Աստուած օրհնի՛ այդ օրը»: «Տակառի» միջի գրագիրը ընադդարար ծափահարեց, բայց իսկոյն նկատելով իր արածի անտեղի լինելը՝ սկսեց կրակը խառնել և բոլորովին հանդցրեց վերջին կայծը:

— «Եթէ մէկ էլ եմ լսել ձայդ», ասաց Սկոուշը, «Ծընունդդ տօնելուց առաջ տեղիցդ կը զրկուես: Իսկ դու, պարոնս, կատարեալ ճարտարախօս հոեւոր ես եղել, աւելացրեց նա՞ դառնալով իր քրոջ որդուն. «Ջարմանում եմ, թէ ինչո՞ւ չեմ գնում պառլամենտը»:— «Մի՛ նեղանար, քեռի, եկ, ճաշիր մեզ հետ վաղը: Սկոուշն ասաց, երանի թէ նրան տեսնէր... *) այո, այդպէս էլ ասաց: Նա վերջացրեց նախադասութիւնը և ասաց, թէ գերադասում է նրան այդ ծայրայեղ դրութեան մէջ տեսնել:— «Ախր ինչո՞ւ», կոչեց Սկոուշի քրոջ որդին:— «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ պատկուեցիր», ասաց Սկոուշը:— «Որովհետեւ սիրահարուել էի:— «Որովհետեւ սիրահարուել էիր», մրթմրեց Սկոուշը, իբրեւ թէ սիրահարուելը աշխարհիս երեսին միակ չբանն էր, որ «ուրախ Ծննդից» էլ ծիծաղելի էր:— «Ցտեսութիւն»:— «Ոչ, քեռի, բայց դու պատկուելուց» առաջ էլ երբէք չէիր դալիս իմ տեսութեանը: Ինչո՞ւ ես այդ պատճառը մէջ բերում»:— «Ցտեսութիւն», ասաց Սկոուշը:— «Ես ոչ մի կարիք չունեմ և ոչինչ չեմ խնդրում քեզից, ինչո՞ւ չես ուզում, որ մենք բարեկամ լինենք»:— «Ցտեսութիւն», ասաց Սկոուշը:— «Ի՛ սրտէ ցաւում եմ, որ դու այդքան հաստատ ես վճռիդ: Մենք երբէք որեւէ վէճ չենք ունեցել, որ իմ մեղքիցս լինէր: Սա մի փորձ էր, որ ես արի ի պատիւ Ծննդեան և իմ տօնական տրամադրութիւնս պահպանում եմ մինչև վերջը: Դէ, ուրեմն, ուրախ Ծննդդ, քեռիս:— «Ցտեսութիւն», ասաց Սկոուշը:— «Եւ բախտաւոր նոր տարի»:— «Ցտեսութիւն», ասաց Սկոուշը:

Զնայելով սրան՝ նրա քրոջ որդին առանց մի խօսք ցուրտ ասելու դուրս եկաւ սենեակից: Ելքի դրան մօտ նա կանգ առաւ

*) Երեւի մեծած կամ մի այլ այսպիսի բան, որ հեղինակը անվանել է համարում կրկնել:

աւուր պատշաճի բարեմաղթութիւններն անելու գրագրին, որ ինչքան էլ սառած լինէր, այնուամենայնիւ Սկոուշիցը ջերմ էր, որովհետեւ սրտանց պատասխանեց շնորհաւորութիւններին։

—«Այս լակոտն էլ նրա կտորն է», մըթմըթաց Սկոուշը, որի ականջին էր հասել նրանց փոխադարձ շնորհաւորութիւնները»։ շաբաթը 15 շէլինգ *) ստացող գրագրի մէկը, կնոջ ու զաւակների տէր, նա էլ է «Ուրախ Ծննդեան» մասին խօսում։ Սրանք զօրեացնելու են ինձ։

Սկոուշի քրոջ որդուն դուրս թողնելիս՝ այդ տըխմարը ներս էր թողել երկու ուրիշ մարդ։ Համակրելի արտաքինով երկու վայելչակազմ պարոն էին՝ ձեռներին թուղթ ու տետրակներ։ Գրասենեակը մաշնելով ու բարեկելով Սկոուշին՝ «Սկոուշ ու Մաուէյ կարծեմ», ասաց պարոններից մէկը, դիմելով իր թերթին։ «Պ. Սկոուշն է, թէ՞ պ. Մաուէյը, որի հետ այժմ պատիւ ունեմ խօսելու»։ —«Արդէն եօթը տարի է, որ պ. Մաուէյը մեռել է», ասաց Սկոուշը։ «Եօթը տարի առջ ինչից է, այս իսկ գիշերս մեռաւ նա»։ —«Նրա կենդանի մնացած ընկերը պակաս առատաձեռն չի անկասկած», ասաց պարոնը՝ ներկայացնելով իր հաւատարմաթղթերը։ Հէնց այդպէս էլ էր, որովհետեւ երկու ազգակից հոգիներ էին դրանք։ «Առատաձեռն» չաբաբաստիկ խօսքից Սկոուշը կնճռոտեց իր ճակատը, գլուխը թափ տուեց և վերադարձրեց հաւատարմաթղթերը։ —«Տարուայ այս տօն օրերին, պ. Սկոուշ», ասաց պարոնը՝ մի գրիչ առնելով ձեռքը, «աւելի քան երբևիցէ ցանկալի է, որ մենք մի թեթեւ օգնութիւն հասցնենք աղքատ ու զուրկ մարդկանց, որոնք այժմ մեծ կարօտութեան մէջ են։ Հազարաւոր մարդիկ միջոց չունեն իրանց ամենահասարակ անհրաժեշտ կարիքները գոհացնելու։ Կարիւր հազարաւորները զուրկ են ամենատարրական յարմարութիւններից, տէր իմ»։

—«Բանտեր չկան», հարցրեց Սկոուշը։ —«Շատ», ասաց պարոնը՝ կրկին գրիչը ցած դնելով։ —«Իսկ Միութեան գործատւները», հարցրեց Սկոուշը։ —«Դեռ չեմ փակուել հօ»։ —«Գնան դեռ Սակայն», պատասխանեց պարոնը, «կարող եմ ասել, ես կը ցանկանայի, որ իսկի չլինէին դրանք»։ —«Իսկ թիարանները հօ չեմ քանդուել, մուրացկանութեան վերաբերեալ օրէնքը հօ չեմ կորցրել իր ոյժը», հարցրեց Սկոուշը։ —«Ո՛հ, ո՛չ, տէր իմ»։ —«Օ՛հ, ես սաստիկ վախեցայ ձեր առաջուայ խօսքերից, թէ մի գուցէ որեւէ բան լինի պա-

*) Մօտ 7 բուրլի։

տահած այդ օգտաւէտ հիմնարկութիւններին», ասաց Սկոուշը: «Շատ ուրախ եմ, որ ոչինչ չի պատահել:—«Աչքի առաջ ունենալով, որ դրանք աղքատ դասակարգի բազմութեանը հազիւ թէ քրիստոնաւայել մտաւոր և նիւթական մտունդ լինեն մատակարարելիս», պատասխանեց պարոնը, «մենք մի քանի հոգով աշխատում ենք հանգանակել մի գումար և չքաւորների համար մի քիչ ուտելիք, խմելիք ու վառելիք գնել: Այս օրուայ օրս ենք ընտրել, երբ կարիքը աւելի խիստ է զգացւում, իսկ ունեւորը աւելի ևս յղփանում է: Ի՞նչ նշանակեմ ուրեմն ձեր անունից:—«Ոչինչ», ասաց Սկոուշը:—«Ուրեմն, դուք կամենում էք անյամյոյ մնալ:—«Ես կամենում եմ, որ ինձ հանգիստ թողնէք», ասաց Սկոուշը: «Եթէ իմ կամքս էք հարցնում, պարոն, ահա իմ պատասխանս. ես ինքս էլ քէֆ չեմ անում Ծննդեան տօնին և ուրեմն չեմ կարող ծոյլերի համար քէֆի փող տալ: Ես օգնում եմ վերելք յիշածս հիմնարկութիւնների պահպանութեանը, որոնք էժան չեն նստում. և ով որ կարիք ունի, կարող է դիմել նրանց»:—«Շատերը չեն կարող դիմել նրանց, շատերն էլ նոյնիսկ մահը գերադաս են համարում:—«Եթէ այդպէս է, թող հէնց կոտորուեն ու պակսեցնեն աւելորդ ազգաբնակչութեան թիւը: Վերջապէս, ներեցէք, այդ ինձ չէ վերաբերում»:—«Ի՞նչպէս թէ չէ վերաբերում», նկատեց պարոնը:—«Այդ իմ գործը չէ», պատասխանեց Սկոուշը: «Բաւական է, որ մարդ իր սեփական գործը լաւ վարի, իսկ ուրիշների գործին խառնուելը աւելորդ է արդէն: Ես շարունակ զբաղուած եմ իմ գործովս. ցտեսութիւն, պարոններ:

Նկատելով՝ որ շարունակելը անօգուտ է պարզապէս, պարոնները հեռացան: Սկոուշը կրկին իր գործին կպաւ, բոլորովին գոհ իր տուած պատասխանով, նոյնիսկ տրամադիր հանաքներ անելու:

Մինչայս մինչայն՝ մառախուղն ու մութը այնքան խրտացան, որ շատերը վառ լապտերները ձեռքերին այս ու այն կողմն էին վազվզում ու իրանց ծառայութիւնը առաջարկում կառապաններին, — ձիաների առաջը լոյս անել ու ճանապարհ ցոյց տալ. Եկեղեցու հին զանգակատունը (որի գոթական պատուհանից մոայլ զանգակը միշտ խորամանկ հայեացք էր գրցում Սկոուշի վրայ) այլ ևս չէր երևում. իսկ ժամերն ու քառորդները ամպի միջիցն էին ղօղանջում. դողդոջուն արձագանգ սփռելով օդում, կարծես զանգակատան սառած գլխից ատամների բաղխոց լինէր հնչելիս: Ճուրտը սաստկացաւ: Գլխաւոր փողոցի վրայ, բակի անկիւնում մի քանի բանուոր. գազի խողովակներ էին կարկատում և կրակ էին անում կրա-

կարանում, որի շուրջը հաւաքուել էին ցնցոտիներում կորած մարդիկ ու երեխաներ և հիացմունքով ձեռներն էին տաքացընում ու աչքերը ճպճպացնում կրակի դիմաց: Ջրանցքի անուշադրութեան մատնուած ծորակից հոսող ջուրը մտածուող սատել էր ու մի անորոշ մարդատեաց տեսք ընդունել: Տօնածառներով ու պտուղներով լիքը խանութների լուսաւորուած պատուհանների առաջ անցորդների գունատ դէմքերը կարմըրին էին տալիս: Հաւաքածառների ու կանաչեղէն ծախողների կրպակների տեսարանը հրաշալի ու փառահեղ էր: Համարեա անհաւատալի էր թւում, թէ այս բոլորը «առևտուր» անուանուած ձանձրալի պարապմունքի հետ որևէ առնչութիւն ունենայ: Լորդ-մերը հօր Մէնշըն-Հաուսի*) ամբողջ հրաման տուեց իր յիսունաչափ խոհարարներին ու տակառապետներին տօնել Ծնունդը, ինչպէս որ վայել է լորդ-մերի անտեսութեանը, նոյնիսկ փոքրիկ դերձակը, որ վերջին երկուշաբթի օրը հարբած՝ անկարգութիւններ էր արել փողոցում ու հինգ շիւրինգ տուգանքի ենթարկուել, նա էլ իր վերնայարկի սենեակում յաջորդ օրուայ պուդդինգն էր տրորում, մինչդեռ նրա լղար կինն ու երեխան դուրս էին գնում միս գնելու:

Մառախուղը թանձրանում էր և սառնամանիքը սաստկանում: Յուրտը մարդուս ոսկորների ուղեղն էր սառցնում: Եթէ բարի սուրբ Դունստանը իր սովորական գործիքը**) բանեցնելու փոխարէն չար Ոգու քիթը մի այդպիսի ցրտի տակ գցէր, — հաւատացնում եմ, որ վերջինս ծիծաղաշարժ բռնչոց կ'արձակէր: Մի ջահիլ տղայ, որի ողորմելի քիթը խածոտել ու կրծոտել էր քաղցած սառնամանիքը շան բերան ընկած ոսկորի նման, կռացաւ, որ Սկոուլի դրան բանալու ծակիցը «Աւետիք» ասի նրա համար. բայց հէնց որ լսուեցին առաջին խօսքերը՝ «Աստուած օրհնի՛ ձեզ, ուրախ պարոն, Աստուած ձեզ սե օր չըտայ», — Սկոուլը մի այնպիսի կատաղութեամբ բանոնը վերցըրեց, որ երգիչը փախաւ սարսափից՝ բանալիի ծակը թողնելով մառախուղին և Սկոուլի սրտակից սառնամանիքին: Վերջապէս գրասենեակը փակելու ժամը հասաւ: Սկոուլը ահամայ իջաւ իր աթոռից և լուռ իմաց արաւ «տակառի» մէջն սպասող գրագրին, որ իսկոյն իր ճրագը հանգցրեց ու դրակը ծածկեց: — «Երևի վաղը ամբողջ ճրն ես ուզում տօնել», աւաց Սկոուլը:

*) Այդպէս է անուանում Լոնդոնի լորդ-մերի ապարանքը:

**) Ըստ աւանդութեան ս. Դունստանը շիկացած ունելիքով բռնել է սառնայի քիթը, երբ վերջինս փորձել է գայթակղեցնել սրբին: Ծ. Բ.

— «Եթէ կարելի է, պարոն»:

— «Ոչ կարելի է և ոչ էլ արդարացի», ասաց Սկուռը: «Եթէ դրա փոխարէն կէս կռոն կտրեմ քեզնից, կ'ասես, թէ վատ եմ վարւում»:

Դրագիրը ժպտաց անհամարձակ:

— «Բայց դու վատ չես վարւում ինձ հետ», ասաց Սկուռը, «երբ որ մի ամբողջ օր առանց բանելու ուղղում ես ոտճիկ ստանալ»:

Դրագիրը նկատեց, որ այդ բանը տարին մի անգամ է պատահում:

— «Ողորմելի պատրուակ մարդու գրպանն ամեն տարի դեկտեմբերի 25-ին կտրելու համար», ասաց Սկուռը՝ վերադառնալով մինչև ծնօտը կոճկելով. «Այնուամենայնիւ երեւի դու ամբողջ օրը չես դալու: Ուրեմն դոնէ միւս օրուայ առաւօտը կանուխ այստեղ եղիր»:

Դրագիրը խոստացաւ, և Սկուռը փնթփնթալով դուրս եկաւ: Մի ակնթարթում զրասնեակը փակուեց, և զրագիրը իր սպիտակ շալի երկար, մինչև մէջքը հասնող ծայրերը օրօրելով (որովհետև վերադառնալով չուներ) ի պատիւ Մանդեան թաթախման՝ մի խումբ երեխաների հետ քսան անգամ Կոռնհիլի սառցի (slide) վրայ այսուայն կողմ սահեց և ապա վաղեց դէպի Կեմ-դըն-Տաուն աչքակապուկի խաղալու:

Սկուռը իր մոայլ ճաշն արաւ սովորական մոայլ ճաշաբանում և կարգալով բոլոր լրագրերը և երեկոյան մնացորդը իր հաշուետոմարները վրայ անցկացնելով՝ գնաց տուն ընելու: Նա այն բնակարանումն էր ապրում, ուր երբեմն ապրել էր նրա հանգուցեալ ընկերը: Բակի ծայրում գտնուող մոայլ տան միջի մութ սենեակների մի շարք էր դա, որ կարծես սխալմամբ էր ընկել այդտեղ (երեւի դեռ ջահիլ ժամանակը իր հարեան տներէ հետ աչքակապուկի խաղալիս) և ապա մոռացել էր դուրս գալու ճանապարհը: Այժմ նա բաւականին հնացած ու մոայլ էր, որովհետև բացի Սկուռից ոչ ոք չէր ապրում այնտեղ. մնացեալ սենեակները վարձու էին տրուած զրասնեակներէ համար: Բակն այնքան մուլթն էր, որ նոյնիսկ Սկուռը ծանօթ լինելով նրա ամեն մի քարին՝ ստիպուած էր խարխալելով առաջ գնալ: Մահախուղն ու սառնամանիքը այնպէս էին կոխել տան սեւ, հին դարպասը, որ կարծես եղանակի Ոգին լինէր մտածուող նստած շեմքում:

Դարպասի մուրճը բացի իր անշափ մեծութիւնից անկասկած էլի մի ուրիշ աչքի ընկնող առանձնայատկութիւն չուներ: Կասկած չկայ որ Սկուռը տեսնում էր միևնոյն մուրճը ամեն

առաւօտ-երեկոյ, քանի որ այդ տանն էր ապրում, անկասկած է նոյնպէս, որ Սկոուշը այնքան քիչ դործ ունէր երեակայութիւն ասուած բանի հետ, որքան որ Լոնդոնի Սիտիի մնացեալ ընակիչները, նոյնիսկ (ներեցէք համարձակութեանս) բացառութիւն չանելով քաղաքային խորհրդի աւագների ու գիւղիականների համար: Աչքի առաջ ունենալով, որ Սկոուշը առաւօտը իր «եօթնամեայ հանգուցեալ» ընկերոջը յիշելուց յետոյ այնուհետ իր մտքերից մի հատիկն էլ չէր նուիրել Մաուլէյի, — թող ով որ կարող է՝ բացատրի, թէ այդ ինչպէս պատահեց, որ Սկոուշը բանալին իր դրան կողպէքի մէջ դնելով՝ նկատեց, որ դրան մուրճը առանց ռիէ միջանկեալ փոփոխութեան ենթարկուելու այլևս մուրճ չէ, այլ Մաուլէյի դէմքն է:

Այս, Մաուլէյի դէմքը, որ բաւում եղած ուրիշ բաների նման անթափանց մթութեան մէջ չէր, այլ շրջապատուած էր մի տեսակ տխուր լուսով՝ մութ ներքնատնում լոյս տուող փըշացած խեցեեանի նման: Ոչ բարկացած և ոչ կպտաղի էր նա. Մաուլէյի սովորական հայեացքովն էր նայում Սկոուշին՝ աննիւթական ակնոցը իր անմարմին ճակատին քաշած: Նրա մազերը մի տեսակ օտարօտի շարժման մէջ էին կարծես շնչառութեան կամ տաք օդի հոսանքից: Իսկ աչքերը թէպէտ բաց էին լայնլայն, բայց անշարժ էին կատարելապէս: Այդ հանգամանքը և գոյնի կապտութիւնը սարսափելի էին դարձնում այդ դէմքը, սակայն սարսափը նրա արտայայտութեան անբաժան մասը չէր կազմում, այլ կարծես այդ դէմքից անկախ էր և նրա իշխանութիւնից դուրս: Երբ Սկոուշը անթարթ նայում էր այդ երևոյթին, կրկին դրան մուրճն էր նրա աչքի առաջ: Ասել թէ նա չէր վախեցել, կամ թէ նրա արիւնը չէր սառչում սարսափի զգացմունքից, որ երեխայութիւնից անծանօթ էր նրան, ճիշտ չէր լինի: Սակայն նա կրկին ձեռքը մեկնեց բանալիին, որ բաց էր թողել, թափով շուռ տուեց, ներս մտաւ ու ճրագը վառեց: Վայրկենական անվճռականութեան մէջ նա կանգ առաւ դուռը փակելուց առաջ և զգուշութեամբ նայեց նրա քամակը, կարծես մասամբ սպասելիս լինէր, թէ ներսն էլ Մաուլէյի ծամըն է դրան յետևից ցցուելով՝ սարսափահար անելու իրան: Բայց տեսնելով՝ որ ոչինչ չկայ բացի միջանի հատ պտուտակից, որոնցով մուրճը ամրացրած էր դրան վրայ, նա «պուհպուհ» արաւ ու դուռը փակեց շրխկոցով:

Այդ ձայնի որոտը թնդաց ամբողջ տան մէջ: Վերևի ամենմի սենեակ, և ներքևում՝ գինեվաճառի ներքնատան ամենմի տակառ կարծես մէկիկ-մէկիկ արձագանգ տուին: Սկոուշը արձագանգներից վախեցող պտուղը չէր: Նա ամրացրեց դուռը

և սրահոյն անցնելով հանդարտութեամբ՝ բարձրացաւ սանդուխ-
ները, ճանապարհին ճրագի պատրոյզն ուղղելով:

Վեցձիւսնի կառքը հինաւուրց լայնարձակ սանդուխնե-
րով վեր քշելու մասին կարելի է ինչքան ուզէք անորոշ
պատմութիւններ անել, բայց ես ուզում եմ ասել, թէ այդ
սանդուխով կարելի էր մի դիակառք քաշել վերը՝ լծակը դէ-
պի պատն առած, իսկ դուռը—դէպի վանդակապատը, այն
էլ հեշտութեամբ. սանդուխն այնքան ընդարձակ էր, որ
դեռ էլի ազատ տեղ կը մնար, և երևի հէց այդ էր պատճառը,
որ Սկոուլին թուաց, թէ մի ինքնաշարժ դիակառք է երևում
մթութեան մէջ իբր առաջին: Նոյնիսկ փողոցային դադի լապ-
տերներէից վեցի լոյսն էլ շատ առատ չէր լուսաւորի այդ ըն-
դարձակ սրահը. ուրեմն կարող էք երևակայել, թէ ինչ կը լի-
նէր Սկոուլի ճարպէ ճրագի լոյսը: Սկոուլը բարձրանալիս՝
դրա մասին շատ էլ հոգս չէր անում. մթութիւնը էժան բան
է, որ Սկոուլի սիրածն է: Բայց իր ծանր դուռը փակելուց
առաջ նա անցաւ սենեակներով, որ տեսնի, թէ կարգին է ար-
դեօք ամեն բան:

Հիւրասենեակում, ննջարանում, մառանում ամեն բան
կարգին էր: Սեղանի ու թախտի տակ բան չկար: Մի քիչ կը-
րակ կար բուխարում. պնդին ու գդալը պատրաստ. մի փոք-
րիկ աման ճաշ կրակի վրայ: Ո՛չ մահճակալի տակը, ոչ պա-
հարանում, ոչ իր խալաթի մէջ, որ կախ էր պատին կասկա-
ծելի դիրքով—ոչինչ չկար: Մառանում, ինչպէս որ միշտ, մի
հին կրակարան էր, մի գոյգ հին կօշիկ, երկու ձկնեղէնի կողով,
մի լուացարան—երեք ոտնանի և մի անթրոց:

Բոլորովին միամտուած՝ նա փակեց դուռը ներսից, սովո-
րութեան հակառակ երկու անգամ շուռ տալով բանալին: Եւ այդ-
պիսով ապահովուած ամեն մի անակնկալ դէպքից՝ նա հանեց
իր փողպատը, հագաւ խալաթն ու հողաթափերը, ծածկեց
գիշերուայ գդակն ու նստեց կրակի առաջ իր ընթրիքն ուտե-
լու:

Իսկպպէս դա մի չնչին կրակ էր, ոչինչ բան այդչափ
ցուրտ գիշեր: Նա ստիպուած էր մօտենալ ու թեքուել վառա-
րանի վրայ, որ զգայ նրա մի բուռն անուշիկ տաքութիւնը: Վա-
ռարանը մի հին բան էր, վաղուց մի հողանդացի վաճառակա-
նի շինած, զարդարուած գեղեցիկ նկարովի հողանդական ա-
ղիւններով. պատկերները վերաբերում էին սուրբ գրքից վեր-
ցըրած զանազան դէպքերի լուսաբանութեան. Կայէններ ու Ա-
բելներ, փարաւոնի դուստրներ, Շաբանի թագուհիներ, փետը-
րանման ամպերը վրայ օդովն իջնող Աբրահամներ, Բաղդասար-

ներ ու ուղարկաներ՝ իւղամանների մէջ նստած ծովը մտնելիս. հարիւրաւոր դէմքեր, որ պիտի գրաւէին նրա միտքը. բայց կրկին հինաւորաց մարգարէի գաւազանի նման նոյն «եօթնամայ հանգուցեալ» Մառլէյի դէմքը ամեն ինչ կլանեց: Եթէ սկզբից ամենմի հարթ աղիւս սպիտակ լինէր և ընդունակ նրա մտքի մասնիկները արտացոլելու, այն ժամանակ ամենմի աղիւսի վրայ Մառլէյի գլխի պատճէնը կը լինէր տպաւորուած:

—«Դատարկ բան է», ասաց Սկոուշը և սկսեց անցու-
դարձ անել սենեակում:

Մի քանի պտոյտից յետոյնա կրկին նստեց: Երբ նա գլուխը յետ գցեց աթոռի մէջքին, նրա հայեացքը կանգ առաւ սենեակում կախ զանգի վրայ, մի գործածութիւնից դուրս եկած զանգ, որ մի անյայտ, այժմ մոռացուած նշագատակով կապ ունէր վերի յարկի հետ: Հէնց որ նայեց, մեծ զարմանքով և օտարոտի, անբացատրելի սարսափով նկատեց, որ զանգն սկսում է օրօրուել: Սկզբում այնքան հանդարտ էր օրօրուում, որ հազիւ էր ձայն հանում. բայց շուտով նրա ձայնը բարձրացաւ. տան միջի մնացեալ զանգերն էլ սկսեցին ձայնակցել, որ տեեց կէս բոպէ, կամ շատ-շատ մի բոպէ, բայց Սկուռլին մի ամբողջ ժամ թուաց այդ բոպէն: Ինչպէս որ մի-ասին սկսել էին, այնպէս էլ միասին դադարեցին զանգերը, որոնց ձայնին յաջորդեց գինեւաճառի ներքնատանից լսուող շրգ-թայի զնգզնգոցը, որ կ'ասես մէկը քարշ էր տալիս տակառնե-րի վրայով: Այն ժամանակ Սկուռլը յիշեց, որ շատ անգամ լըսած կար, թէ այն տնեռում, ուր չար հոգիներ են լինում, յաճախ լսուում է նրանց շրթաների ձայնը: Ներքնատան դուռը բացուեց աղմկալից շրխկոցով, շրթայի ձայնը սաստկացաւ սրահում, սանդուխի վրայ, ապա ուղղակի մօտեցաւ նրա սենեակի դրանը:

— «Դատարկ բաներ են», ասաց Սկոուլը. «չեմ հաւատում ալդպիսի բաների»:

Մակայն երբ Ուրուականը կանգ չառնելով փակ դռ-
րան առաջ՝ նրա աչքի առաջին անցաւ ու սենեակը մտաւ,—
նրա գոյնը թռաւ: Վառարանի մարող կրակը բոցավառուեց
իսկոյն, կարծես ուզում էր ասել. «Ճանաչում եմ, Մաուլէյի
Ուրուականն է», և կրկին մարեց:

Նոյն դէմքն էր, իսկևիսկ նոյնը: Մառլէյն էր իր խոզի պոչի նման ծամովը, իր մշտական ժիլետը, նեղլիկ վարտիքն ու կօշիկները հագին: Կօշիկ վրայի փնջերը ցից էին նրա ծամի, վերնագգեստի փեղերի և գլխի մագերի նման: Երկար

շղթան պոչի նման նրա մէջքովն էր տուած: Մօտիկից Սկոուշը նկատեց, որ շղթան բազկացած էր փողի արկղներից, բանալիներից, կողպէքներից, հաշուեմատեաններից, վաւերաթղթերից և ծանր, պողպատեայ փողի քսակներից: Նրա մարմինը թափանցիկ էր, ախպէս որ Սկոուշը նրան նայելիս վերնազգեստի միջովը տեսնում էր նոյն վերնազգեստի քամակի զոյգ կոճակը:

Շատ անգամ էր Սկոուշը լսել ուրիշներից, թէ Մաուէյն անտիրտ է, բայց մինչև օրս երբեք չէր հաւատացել դրան: Ո՛չ. նա նոյնիսկ այժմ էլ չէր հաւատում: Թէպէտ Սկոուշի հայեացքը թափանցում էր Ուրուականի մարմնի միջով և տեսնում էր նրան իր առաջին կանգնած, թէպէտ զգում էր նրա մեռած-պաղ աչքերի սառցնող ազդեցութիւնը, թէպէտ նոյնիսկ նրա ծնօտի տակով գլխին կապած թաշկինակն էլ ճանաչեց (այդ փաթաթանը նա առաջ չէր նկատել), սակայն նա դեռ չէր հաւատում և կասկածով էր վերաբերում իր զգայարանների ցուցմունքներին:

— «Ի՞նչ կայ», հարցրեց Սկոուշը իր մշտական սառն ու անախորժ շեշտով: «Ի՞նչ ես ուզում ինձնից»:

— «Շատ բան»: Անկասկած Մաուէյի ձայնն էր:

— «Ո՞վ ես դու»:

— «Ո՞վ է՛իր ասան»:

— «Ո՞վ է՛իր ուրեմն», ասած Սկոուշը՝ ձայնը բարձրացրեցելով: «Ի՞նչ սաղ մի Ուրուականի այդ աստիճան բժախնդրութիւն»:

— «Կենդանի ժամանակս ես քո ընկեր Յակոբ Մաուէյն էի»:

— «Կարո՞ղ ես... Կարո՞ղ ես դու, արդեօք... նստել», հարցրեց Սկոուշը՝ կասկածոտ աչքերով նայելով նրան:

— «Կարող եմ»:

— «Նստի՛ր ուրեմն»:

Սկոուշն այդ հարցը տուեց, որովհետև չէր հաւատում, թէ մի այդպիսի թափանցիկ Ուրուական կարողանայ նստել, և յոյս ունէր այդպիսով նեղը գցել նրան ու ազատուիլ անախորժ խօսակցից: Բայց Ուրուականը նստեց վառարանի միւս կողմը, կարծես թէ այդ բանին բոլորովին սովոր լինէր:

— «Դու ինձ չէ՞ս հաւատում», նկատեց Ուրուականը:

— «Ոչ», ասաց Սկոուշը:

— «Իրականութեանս մասին ուրիշ էլ ի՞նչ ապացոյց ես ուզում, բացի զգայարաններիդ վկայութիւնից»:

— «Զգիտեմ», ասաց Սկոուշը:

— «Ինչո՞ւ չես հաւատում զգայարաններիդ»:

— «Որովհետեւ», ասաց Սկուռը, «ամենմի չնչին բան, օրինակ՝ ստամոքսի մի թեթեւ խանգարումն կարող է զգայաբանները սխալի մէջ գցել: Կարելի է դու մի կտոր անմարսելի միս ես, մի քիչ մանանեխ, մի կտոր պանիր, հում գետնախընձորի մի կտոր ես: Ով որ էլ լինես, քեզնից աւելի քելեխի հոտ է դալիս, քան թէ մեռելին»:

Սկուռըն առհասարակ հանաք անողը չէր, մանաւանդ այժմ նրա սիրտը բոլորովին տրամադիր չէր կատակ անելու: Ճշմարիտն այն է, որ նա աշխատում էր սրամիտ լինել, յուսալով դրանով ցրել իր ուշադրութիւնը և ճնշել սարսափի զգացմունքը, որովհետեւ Ուրուականի ձայնը նրա ոսկրների ծուծն էր թափանցում:

Մի րոպէ լուռ նստել ոչ նայել այդ անթարթ, ապակեայ աչքերին՝ մի տաժանելի փորձութիւն էր Սկուռըի համար: Իսկապէս սարսափելի էր նրա դրութիւնը, որովհետեւ Ուրուականը կարծես շրջապատուած լինէր իր սեփական դժոխային մթնոլորտովը: Խնքը չէր զգում այդ, բայց պարզ է, որ այդ էր Սկուռըի սարսափի պատճառը, որովհետեւ թէպէտ Ուրուականը բոլորովին անշարժ էր—նրա մագերը, փեշերը, կօշիկ փնջերը դեռ շարժուած էին կարծես տաք թոնրի բոցից:

— «Տեսնում ես այս քչփորիկն», ասաց Սկուռը՝ յարձակողական դիրք բռնելով վերը յիշած պատճառովը և ցանկանալով գոնէ մի վայրկեան Ուրուականի անշարժ հայեացքը դարձնել իրանից:

— «Տեսնում եմ», պատասխանեց Ուրուականը:

— «Ա՛խր դու չես էլ նայում նրան», ասաց Սկուռը:

— «Այնուամենայնիւ տեսնում եմ», ասաց Ուրուականը:

— «Լաւ», պատասխանեց Սկուռը. «եթէ ես այս բանը կուլ տամ, կեանքիս ամբողջ մնացորդը շրջապատուած պիտի լինեմ զանազան Ոգիներով, որ սակայն բոլորն էլ իմ սեփական երեւակայութեանս ծնունդը պիտի լինեն: Դատարկ բաներ են դրանք՝ ասում եմ, դատարկ»:

Այն ժամանակ Ուրուականը մի այնպիսի զարհուրելի ազդակ արձակեց և շղթան թափ տալով՝ մի այնպիսի ողբազին ու սարսափելի ձայն հանեց, որ Սկուռը պինդ կպաւ աթոռին՝ վախենալով վայր ընկնել ուշաթափ: Բայց աւելի ևս մեծ էր նրա սարսափը, երբ Ուրուականը հանեց իր գլխի փաթաթանը (կարծես թէ շոգ էր սենեակում), և նրա ներքնի ծնօտը կախ ընկաւ կրծքի վրայ:

— «Նոյայիր ինձ», ասաց Սկուռը, «ո՛հ, զարհուրելի տեսիլք, ինչո՞ւ ես դու տանջում ինձ»:

— «Ո՛հ, դու ունայն աշխարհի դաւակ», պատասխանեց Ուրուականը. հաւատում ես այժմ ինձ, թէ՛ ոչ»:

«Հաւատում եմ, ասաց Սկոուըր: Պիտի հաւատամ: Բայց ինչո՞ւ եմ Ոգիները պտտում երկրումս և ինչո՞ւ եմ ինձ մօտ գալիս»:

— «Հարկաւոր է, որ», պատասխանեց ուրուականը, «ամեն մարդու հոգի պտտի աշխարհումս իր ընկեր-մարդկանց մէջ միշտ ու հանապազ: Եւ ում հոգի որ կենդանութեան ժամանակ չի կատարել ասածս, դատապարտուած է մահից յետոյ թափառել աշխարհում, վա՛յ ինձ, և վկայ լինել այնպիսի բաների, որոնց այլևս չի կարող մասնակցել, բայց կենդանի ժամանակը կարող էր մասնակցել և... բախտաւորուել»:

Ուրուականը կրկին աղաղակ արձակեց և թափ տուեց շղթան՝ իր աննիւթական ձեռները կոտրելով:

— «Ասան ինձ, ինչո՞ւ ես դու շղթայակապ», հարցրեց Սկոուըր:

— «Կենդանութեանս ժամանակ սեփական ձեռներովս կրաւծն է սա», պատասխանեց Ուրուականը: «Ինքս եմ շինել օղակ-օղակ և կանգուն-կանգուն. իմ ազատ կամքովս է, որ ինձ շղթայակապ եմ արել և իմ ազատ կամքովս եմ կրում այս շղթան: Միթէ սրա տեսքը օտար է քեզ համար»:

Սկոուըր սկսեց աւելի սաստիկ դողալ:

— «Կարելի է դու ուղում ես քո սեփական ամուր շղթայի ծանրութիւնն ու երկարութիւնն իմանալ», շարունակեց ուրուականը: «Բո՛նն էլ իմիս չափ ծանր ու երկար էր դեռ եօթրտարի սրանից առաջ, թաթախման գիշերը: Այնուհետև դու աշխատել ես նրա վրայ և մի հաստ ու պինդ շղթայ ես շինել»:

Սկոուըր աչքերը գցեց իր շուրջը, յատակին, սպասելով իրան էլ կապած տեսնել յիսուն-վաթսուն սաժէնանոց երկաթէ պարանով. բայց ոչինչ էլ չտեսաւ»:

— «Յակոբ», գոչեց նա լալագին, «Յակոբ Մաուէյ ջան, խօսիր, միխթարիր ինձ, Յակոբ ջան»:

— «Միխթարական և ոչ մի խօսք չունեմ քեզ համար», պատասխանեց Ուրուականը: «Ուրիշ տեղերից է գալիս միխթարութիւնը, էբենեզար Սկոուը, ուրիշ էակների ձեռքով և ոչ քեզ նման մարդկանց համար: Ես չեմ կարող ասել քեզ ուղածըս: Շատ քիչ բան է թոյլատրուած ինձ: Ո՛չ մի տեղ չեմ կարող հանգստանալ, ոչ կանգ առնել և ոչ մնալ: Կենդանութեանս ժամանակ հոգիս երբէք մեք զբոսեցնեալից դուրս չէր գալիս— լաւ լսիր ասածս— չէր դուրս գալիս մեր խանութի նեղ սահ-

մաններից, և այժմ ես դատապարտուած եմ ծանր ճանապարհորդութիւններ անելու»:

Սկսուցր սովորութիւն ունէր մտախոհութեան բուլէններին ձեռները կոխել իր վարտիքի գրպանները: Մտածելով Ուրուականի ասածներէ վրայ՝ այժմ էլ նա նոյնն էր արել, սակայն չհամարձակելով աչքերը վեր բարձրացրել կամ վեր կենալ չորած տեղից:

— «Երեւի այդ հարցում շատ ես դանդաղ շարժուել, Յակոբ», նկատեց Սկսուցր մտամոլոր, թէպէտ և խոնարհութեամբ ու յարգանքով:

— «Դանդաղ», պատասխանեց Ուրուականը:

— «Եօթը տարի է, որ մեռել ես», մտախոհ արտասանեց Սկսուցր, «և թափառում ես շարունակ»:

— «Շարունակ», ասաց Ուրուականը: «Ո՛չ հանգիստ և ոչ անդորրութիւն: Խղճի մշտնջենական խայթից»:

— «Արմօ ես ման գալիս», ասաց Սկսուցր:

— «Քամու թևերով», պատասխանեց Ուրուականը:

— «Եօթը տարում երեւի շատ երկրներ ես ոտի տակ տուել», ասաց Սկսուցր:

Այս խօսքերը լսելով՝ Ուրուականը մէկ էլ աղաղակ բարձրացրեց և գիշերուայ մեռելային լուսութեան մէջ մի այնպիսի հրէշաւոր ձայն հանեց իր շղթայով, որ գիշերուայ պահապանին մեղադրելու չէր, եթէ թաղի հանգստութիւնը այդպէս խանգարողին դատի հնթարկէր:

— «Օ՛, դու, գերուածդ, կաշկանդուածդ ու կրկնակի շղթայակապդ», գոչեց Ուրուականը: «Զգիտե՛ս, որ այս աշխարհի համար երկնային էակները շատ ու շատ դարեր պիտի ջանք թափեն յաւիտենականութեան մէջ, մինչև որ տարածուի այն բարիքը, որ ընդունակ է արտադրել աշխարհը: Զգիտե՛ս, որ ամենմի քրիստոնեայ սիրով գործելով իր փոքրիկ շրջանում, ինչ և լինի այդ շրջանը, իր մահկանացու կեանքը պիտի շատ կարճ համարի՝ համեմատած այն ընդարձակ միջոցների հետ, որ նա ունի իր ձեռքի տակը, ուրիշներին օգտակար լինելու համար: Զգիտե՛ս, որ ապագայում գղջալով՝ չես կարող ուղղել կեանքիդ սխալները, երբ յարմար դէպքից չես օգտուել ժամանակին մերձաւորիդ օգտակար լինելու նպատակով: Եւ այդպիսի մէկն եմ եղել ես, ճիշտ, այդպիսին էի ես»:

— «Դու միշտ լաւ, գործի մարդ ես եղել, Յակոբ», կակաղեց Սկսուցր, որ այժմ սկսում էր այդ բոլորը իր վրայ առնել:

— «Դործ», աղաղակեց Ուրուականը՝ կրկին ձեռները կոշտեմբեր, 1904.

տըրտելով: «Մարդասիրութիւնն էր իմ գործը. ողորմութիւնը, ներողամտութիւնը և բարեգործութիւնն էին իմ անելիք գործը: Առևտուրս միայն մի կաթիլ ջուր էր իմ գործիս անսահման ովկիանոսում»: Ուրուականը ձեռքի երկարութեամբ շղթան բարձրացրեց, կարծես թէ այդ էր իր անձկութեան պատճառը, և կրկին դառնութեամբ գետին շարտեց:

— «Տարուայ այս օրերին», ասաց Ուրուականը, «տանջանքներս սաստկանում են: Խնչու էի թափառում ինձ նման էակների բաղմութեան մէջ միշտ գլխակոր և երբէք չէի բարձրացնում աչքերս» նայելուայն օրհնեալ Աստղին, որ Մոգերին առաջնորդեց դէպի աղբատիկ Այրը: Միթէ պակաս էին աղբատ մարդիկ, որ նրա լոյսը ինձ էլ նրանց մօտ առաջնորդ էր»: Սկուռը անչափ տըտմեց՝ լսելով Ուրուականի այս խօսքերը և սկսեց սաստիկ դողալ:

— «Լսի՛ր ինձ», գոչեց Ուրուականը: «Ժամս մօտենում է»:

— «Լսում եմ», ասաց Սկուռը: «Բայց խնայի՛ր ինձ, Յակոր, խնդրում եմ. պերճախօսութիւն մի անիր»:

— «Խնչպէս է, որ այժմ մի այնպիսի ձև եմ ընդունել ես, որ դու ինձ տեսնում ես,—չեմ կարող ասել: Շատ ու շատ օրեր աներևոյթաբար նստել եմ կողքիդ»:

Շատ էլ գուրեկան նորութիւն չէր այդ Սկուռի համար: Նա դողալով սրբեց ճակատի քրտինքը:

— «Ապաշխարանքիս թեթև մասը չէր այդ», շարունակեց Ուրուականը: «Այս գիշեր ես եկել եմ քեզ նախազգուշացնելու, որ դեռ հնարաւորութիւն և յոյս կայ քեզ համար խուսափելու իմ վիճակիցս: Մի հնարաւորութիւն և յոյս, որ ես եմ տալիս քեզ, էրե՛նեզար»:

— «Դու միշտ լաւ ընկեր ես եղել ինձ համար», ասաց Սկուռը: «Շնորհակալ եմ»:

— «Երեք Ոգի պիտի այցելեն քեզ», շարունակեց Ուրուականը:

Սկուռի դէմքը այնպէս ձգուեց, ինչպէս երբեմն Ուրուականին էր ձգուել:

— «Այդ է քո յիշած հնարաւորութիւնն ու յոյսը, Յակոր», հարցրեց նա դողդոջուն ձայնով:

— «Այդ է»:

— «Շնորհ... շնորհակալ եմ, հարկաւոր չէ ինձ», ասաց Սկուռը:

— «Առանց նրանց այցելութեան», ասաց Սկուռը, «դու մի յուսար իմ վիճակիցս խոյս տալ: Առաջինն սպասիր վաղը, երբ ժամացոյցի զանգը «մէկը» կը խփի»:

— «Զէ կարելի, որ բոլորին միանգամից ընդունեմ ու պրծնեմ, Յակոբ», ակնարկեց Սկուշը:

— «Երկրորդին սպասիր նոյն ժամին միւս գիշեր: Երբ որդին՝ յաջորդ գիշեր, երբ տալաներկուսի վերջին հարուածի ձայնը կ'անհետանայ: Մի սպասիր ինձ մէկ էլ տեսնել և քո սեփական օգտիդ համար աշխատիր չմոռնալ մեր մէջ անցածը»:

Այս խօսքերից յետոյ ուրուականը սեղանի վրայից վերցրեց իր փաթաթանը և կապեց գլուխը առաջուայ պէս: Սկուշն այդ իմացաւ նրա ատամների ընդհարման անխորժ ձայնից, երբ փաթաթանը իրար խփեց նրա ծնօտները: Նա կրկին սիրտ արաւ աչքերը բարձրացնել, գերբնական այցելուն շղթայակապ կանգնած էր ուղղակի նրա դիմացը:

Ուրուականը յետ-յետ գնալով՝ սկսեց հեռանալ նրանից. նրա ամեն մի քայլում սլատուհանը մի քիչ բարձրանում *) էր ինքնիրան, այնպէս որ երբ Ուրուականը հասաւ պատուհանին, վերջինս բոլորովին բացուած էր: Նա նշան արաւ Սկուշին մօտենալու, և երբ սա երկու քայլի վրայ էր, Մաուէյի Ուրուականը ձեռքը բարձրացնելով՝ զգուշացրեց նրան աւելի մօտ չգնալ: Սկուշը կանգնեց ոչ այնքան հնազանդութիւնից դրդուած, որքան զարմանքից ու վախից, որովհետեւ հէնց որ նա ձեռքը բարձրացրեց, օդը լցուեց խառն ու անորոշ աղմուկով, լացի ու վայի ձայներով, անասանելի տխուր և ինքնաբացատան կոծով: Ուրուականը մի րոպէ լոկուց յետոյ իր ձայնն էլ խառնեց վշտալի ողբին և սուղուեց գիշերուայ սառը մթութեան մէջ:

Սկուշը յուսակտուր հետաքրքրութիւնով մօտեցաւ պատուհանին և դուրս նայեց:

Օդը լիքն էր հեծող ուրուականներով, որ անդադրուն փութկոտութիւնով այս ու այն կողմն էին սլանում: Նրանք ամենքն էլ Մաուէյի Ուրուականի նման շղթայակապ էին, ուսմիջ (երևի քաղաքական յանցաւորները) կապուած էին իրար. ոչ մէկն էլ ազատ չէր: Շատերն Սկուշի անձնական ծանօթներիցն էին: Այն սպիտակ ժիլետաւոր ծերունին նրա մօտ բարեկամն է եղել, որի ոտներին մի հրէշաւոր երկաթէ անդուկ է կապուած: Նա մի ողորմելի աղաղակ էր արձակում՝ անկարող լինելով օգնել մի խեղճ կնոջ ու նրա երեխային, ուրնց նա տեսնում էր ներքեում մի շէմքի վրայ: Բոլորի դժ-

*) Արեւելում էլ պատուհանները չեն բացւում աջ ու ձախ, այլ դէպի վեր ևն բարձրանում:

բախտութիւնը պարզապէս նրանումն էր, որ նրանք ցանկանում էին միջամտել մարդկանց գործերին բարի նպատակով, բայց մշտապէս կորցրել էին այդ հնարաւորութիւնը: Արդեօք այդ էակները կորածն ժողովում, թէ՛ ժողովը պատեց նրանց,— Սկսուցր չէր կարող ասել: Բայց նրանց հոգեղէն երգերն էլ չքացան իրանց հետ միասին, և գիշերը դարձաւ նոյնը, ինչ որ էր նրա տուն մտնելիս:

Սկսուցր պատուհանը փակեց և սկսեց քննել դուռը, որի միջով ներս էր մտել Ուրուականը: Փականքի բանալին երկու անգամ էր շուռ տուած, որ իր արածն էր, սողնակը նոյնպէս անշարժ էր մնացել: Նա աշխատեց ասել «դատարկ բան», բայց հէնց առաջին վանկի վրայ դէմ ընկաւ և կրած յուզմունքից, թէ ցերեկուայ յոգնածութիւնից, թէ անտեսանելի աշխարհը գցած իր մի թեթև հայեացքից, թէ ուրուականի տաղտկալի խօսակցութիւնից, թէ ժամանակի ուշ լինելուցը՝ հանգստանալու անդիմադրելի կարիք զգալով, ուղղակի առանց շորերը հանելու պառկեց և իսկոյն քնեց:
